

ΤΟ ΠΡΑΚΤΙΚΟΝ ΤΗΣ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ ΤΟΥ 1264 ΚΑΙ Η ΕΠΙΤΟΜΗ ΑΥΤΟΥ. ΕΚΔΟΣΙΣ ΑΥΤΩΝ *

Τοῦ Πρακτικοῦ τῆς Λατινικῆς Ἐπισκοπῆς Κεφαλληνίας ἐσφῶζοντο μέχρι τοῦ 1953 τρεῖς πηγαί: τὸ πρωτότυπον, ἓν ἀντίγραφον καὶ ἡ Ἐπιτομή.

Τὸ πρωτότυπον, εἰλητῆριον ἐκ περγαμινῆς, ἐγένετο τῷ 1264, ἔφερε δὲ εἰς τὸ ἄκρον τοῦ ἐσχατοκόλλου τὸ κηρόβουλλον τοῦ παλατινοῦ κόμητος Ριχάρδου Ὅροσινι, αὐθέντου Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου. Τὸ ἀντίγραφον συνετάχθη ὑπ' ἀγνώστου, πιθανῶς ἐπὶ τοῦ ἐπισκόπου Giacinto Conigli, πολὺ βραδύτερον, φθίνοντος τοῦ ΙΖ' αἰ. Ἡ Ἐπιτομή ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Κεφαλλῆνος Γεωργίου ἱερέως Μεταξᾶ, κατὰ τὴν ἴδιαν αὐτοῦ μαρτυρίαν «*μὲ τὴν πρόσταξιν*» τοῦ ἀνωτέρω ἐπισκόπου τῷ 1677 (*).

Τὸ πρωτότυπον, θεωρούμενον παλαιότερον ὡς ἀπολεσθὲν, ἀνεῦρεν, περιέγραψε καὶ ἐφωτογράφησεν ὁ καθηγητὴς Δ. Ἄ. Ζακυθινός (*).

Τὸ ἀντίγραφον, θεωρούμενον καὶ τοῦτο παλαιότερον ὡς ἐξαφανισθὲν, ἀνευρέθη καὶ περιεγράφη ὑφ' ἡμῶν εἰς μελέτημα, ὅπερ συνετάχθη ἀρχικῶς ὡς εἰσαγωγή νέας ἐκδόσεως τοῦ Πρακτικοῦ μόνου καὶ ἐδημοσιεύθη πρό τινων ἐτῶν εἰς τὸν ΙΗ' τόμον τῶν Byzant.—neugr. Jahrb. Ἡ Ἐπιτομή, ἐπὶ μακρὸν ἄγνωστος παραμείνασα, περιεγράφη εἰς τὸ αὐτὸ μελέτημα, μετὰ προσοχῆς δὲ ἀντεγράφη ὑφ' ἡμῶν, ἵνα καὶ αὕτη ἐκδοθῆ ἔν καιρῷ (*).

Καὶ τὰ τρία ταῦτα ἔγγραφα διετηροῦντο σχετικῶς καλῶς εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ καθολικοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Μάρκου ἐν Ζακύνθῳ, ἀλλ' ἀπωλέσθησαν κατὰ τοὺς εἰς τὴν νῆσον ταύτην σεισμούς τοῦ 1953 (*). Σήμερον ὑπάρχουν φυλασσόμενα παρ' ἡμῖν αἱ φωτογραφίαι τοῦ πρωτοτύπου, παραχωρηθεῖσαι ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Δ. Ἄ. Ζακυθινοῦ, καὶ τὸ ἀντίγραφον τῆς Ἐπιτομῆς, ἀλλὰ καὶ ταῦτα ὄχι πλήρη. Δύο ἐκ τῶν 28 φωτογραφιῶν ἐλλείπουσιν (*). Ἐκ τῶν 54 σελίδων τοῦ ἀντιγράφου τῆς Ἐπιτομῆς, συνήθους μεγάλου σχήματος γραφῆς, ἐλλείπουσιν 20 σελίδες, αἱ 16 πρῶται (*) καὶ 4 ἄλλαι (*). Καὶ

* Ἀνακοίνωσις, γενομένη εἰς τὸ ΙΒ' Διεθνὲς Συνέδριον Βυζαντινῶν Σπουδῶν, συνεληθὲν ἐν Ἀχαρίδι κατὰ τὸν παρελθόντα Σεπτέμβριον.

1) Βλ. Θ. Σ. Τζαννετάτου, Τὸ Πρακτικὸν τῆς λατινικῆς ἐπισκοπῆς Κεφαλληνίας τοῦ 1264, Byzant.—neugr. Jahrb., τόμ. ΙΗ', σ. 180.

2) Τὸ Κτηματολόγιον τῆς λατινικῆς ἐπισκοπῆς Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου κατὰ τὸν ΙΓ' αἰ., Ἑλληνικά, τόμ. Ε', 1932, σ. 325 κ.εξ.

3) Βλ. Θ. Σ. Τζαννετάτου, ἔνθ' ἀνωτ., ἀντιστοιχῶς σ. 175 κ.εξ., 179 κ.εξ., 182.

4) Περὶ τούτου βλ. βραχὺ ἡμέτερον δημοσίευμα ἐν Ἑπτανησιακᾷ φύλλῳ, περίοδ. Β', 1953, ἀρ. 2, σ. 31—32, ἐπίσης δὲ Μ. Ι. Μανούσασκα, Βιβλιοθήκαι καὶ ἀρχεῖα Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου, ΔΙΠΕ, τόμ. ΙΑ', 1956, σ. 56.

5) Ἡ τῶν στ. 34—64 καὶ ἡ τῶν στ. 665—699. Δύο ἄλλαι σελίδες εἶναι διπλαῖ, ἡ τῶν στ. 242—278 καὶ ἡ τῶν στ. 388—427.

6) Αἱ τῶν φύλλων 1—10^τ.

7) Αἱ σ. 23, 48, 50 κ. 51, ἀντιστοιχοῦσαι εἰς φύλλα 13^τ, 18—13^ν, οὗ σφῶζονται οἱ 23 τελευταῖοι στ., εἰς φύλλ. 27^τ, 1—27^ν, οὗ σφῶζονται οἱ 5 τελευταῖοι στίχοι, εἰς φύλλ. 28^τ, 24—29^τ, οὗ σφῶζονται οἱ 7 τελευταῖοι στίχοι.

τῶν μὲν ἔλλειπουσῶν φωτογραφιῶν τοῦ πρωτοτύπου τὸ κείμενον ἔχομεν εἰς δακτυλό-γραφα τῆς ὑφ' ἡμῶν παρασκευασθείσης νέας ἐκδόσεως τοῦ Πρακτικοῦ, τῶν δ' ἔλλειπόντων τμημάτων τοῦ ἀντιγράφου τούτου τὸ κείμενον πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ὄλως καὶ ὀρι-στικῶς ἀπολεσθῆν. Ἡ ἀπώλεια τοῦ κειμένου τούτου καθίσταται τοσοῦτο μάλλον ὀδυ-νηρά, καθ' ὅσον μέρος αὐτοῦ, καθ' ὄλως τὰς ἐνδείξεις τὸ μὴ ἔλασσον, ἀναφέρεται εἰς τὸ μέρος τοῦ Πρακτικοῦ, ὅπερ ὡς ἐκ τῆς σπουδαιότητος, τοῦ πολυαριθμοῦ τῶν κτημάτων καὶ τοῦ περιπλόκου τῆς ἀναγραφῆς αὐτῶν εἶχε τὴν μεγαλυτέραν ἀνάγκην τῆς ἐκ τῆς Ἐπιτομῆς πολυτίμου διαφωτίσεως. Τὸ τμήμα τοῦτο εἶναι τὸ τῆς Πάλης. Πάντως, αἱ 20 ἐπόμεναι σφζόμεναι σελίδες τοῦ ἀντιγράφου τούτου τῆς Ἐπιτομῆς ἀναφέρονται εἰς τὸ ἀνωτέρω τμήμα τοῦ Πρακτικοῦ, τὸ τῆς ἐπαρχίας Πάλης, τὸ δι' αὐτῶν δὲ προσφερόμε-νον, τὸ καὶ ἄλλως χρησιμώτατον, διαφωτίζει μεγάλως, ἂν ὄχι πάντοτε πλήρως, τὰ γενι-κώτερα μάλιστα τιθέμενα προβλήματα.

Ἐκδοσιν τοῦ Πρακτικοῦ μόνου παλαιότερον εἶχεν ἀναλάβει ὁ Α. Buchon, μεταγε-νεστέρως δὲ πολλοὶ τῶν ἡμετέρων, ἐν οἷς καὶ ὁ Κεφαλλην Ἱστοριοδίφης Ἡλίας Τσιτσέ-λης (1), ἀλλ' ἡ μόνη γενομένη καὶ μέχρι σήμερον δημοσιευθεῖσα ἔκδοσις τοῦ Πρακτικοῦ εἶναι ἡ παρὰ Miklosisch et Müller (2), ἐνδεχομένως ἐκ τῶν καταλοίπων τοῦ Κ. Horf. Αὕτη δὲν δύναται νὰ εἶναι ἐπιστημονικῶς ἐπαρκής, καθ' ὅσον στηρίζεται ἐπὶ μόνου τοῦ ἀντιγράφου, ὅπερ εἶναι ἀμφιβόλου συχνάκις ἀκριβείας ἀντίγραφον ἐξ ὀχῶς δυσαναγνώ-στου πρωτοτύπου, περιέχοντος σχεδὸν ἀνά πᾶσαν λέξιν καὶ περὶ ἐπωνύμων ἔτι καὶ κυρίων ὀνομάτων βραχυγραφίας καὶ ἐπιτημίσεις, Ἰδίᾳ τὰς γνωστάς ὑπὸ τὸν γαλλικὸν ὄρον «*abréviations par suspension*». Ἄλλ' οὐδὲ χρηστικὴ εἶναι ἡ παρὰ Miklosisch et Müller ἀπληρωμένη ἥδη ἔκδοσις, καθ' ὅσον στερεῖται εἰσαγωγῆς, ὕπομνημάτων καὶ εὔρητη-ρίων. Οὕτως, ἡ ἀνάγκη νέας ἐκδόσεως τοῦ Πρακτικοῦ, ἐξαρθεῖσα ἀπὸ μακροῦ καὶ ὑπὸ πολλῶν, εἶναι πάντοτε ἐπιτακτικὴ. Ὡς πρὸς τὴν Ἐπιτομὴν πρέπει νὰ λεχθῆ ὅτι ὁ ἀει-μνηστος καθηγητῆς καὶ διδάσκαλός μου Κ. Ἀμαντος εἶχεν ἐκφράσει ζωντανὴν ἐπιθυμίαν νὰ περιληφθῆ εἰς τὸ εἰς αὐτὸν Ἀφιέρωμα, ἀλλ' ἀτυχῶς ἡ ἐπιθυμία αὕτη ἔμεινεν ἀνικα-νοποίητος.

Τὸ Πρακτικὸν τοῦτο εἶναι, ὡς γνωστὸν, πολῦτιμον κείμενον τοῦ ΙΓ' αἰῶνος πολ-λαπλοῦ διαφέροντος, τόσον ὑπὸ τοπικὴν ὅσον καὶ γενικωτέραν ἔποψιν. Ἡ σπουδαιό-της τοῦ ἐγγράφου ἔχει ἐξαρθῆ ὑπὸ πολλῶν, Ἑλλήνων καὶ ξένων, καὶ νομίζομεν ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ ὀμιλήσωμεν ἐνταῦθα ἀναλυτικώτερον ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου.

Ἀντιθέτως, περὶ τῆς Ἐπιτομῆς εἶναι χρήσιμος διεξοδικώτερος λόγος κατὰ τὰ πο-ρίσματα μάλιστα τῶν ἐρευνῶν ἡμῶν. Αὕτη στηρίζεται ἐπὶ ὀρθῆς συνήθως ἀναγνώσεως τῶν βραχυγραφιῶν τοῦ Πρακτικοῦ καὶ μεταφέρει εἰς τὴν ὀμιλουμένην γλῶσσαν τῆς ἐπο-χῆς ὀλόκληρον τὸν γλωσσικὸν πλοῦτον τοῦ πρωτοτύπου. Τοιοῦτοτρόπως εὐχραινεί με-γάλως τὴν ὀρθὴν ἀνάγνωσιν τοῦ κειμένου τούτου, διαφωτίζει καὶ συμπληροῖ αὐτὸ μετ' ἐκπλησσοῦσης συχνάκις ἐδοτοχίας. Περαιτέρω πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι ἡ περιπτώσις ἐν-ταῦθα, ὅπου ὑπάρχουν δύο μακρὰ κείμενα, τῶν ὁποίων τὸ δεύτερον εἶναι «*μεταγλώττισις*», μεταφορὰ τοῦ βυζαντινοῦ πρώτου εἰς τὴν μετὰ 4 αἰῶνας ὀμιλουμένην γλῶσσαν, δὲν ἔχει τὸ ὅμοιον εἰς τὴν καθόλου Ἑλληνικὴν γραμματείαν, καθ' ὅσον γνωρίζομεν. Ἄλλ' ἡ σπου-δαιότης τῆς Ἐπιτομῆς δὲν ἐξαντλεῖται εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο. Τὸ Πρακτικὸν περιέχει ἀναγραφὴν τῶν κτημάτων ὄχι καθ' ὀρισμένον, εὐλόγον σύστημα. Διὰ τοῦτο συχνότατα εἶναι ἀδύνατον νὰ προσδιορίσῃ τις τὴν θέσιν τῶν ἀναγραφομένων εἰς τὸ Πρακτικὸν τόπων, μνημείων καὶ λοιπῶν, δημιουργεῖται δὲ πρόβλημα «*δυσκολώτατον*» κατὰ τὸν χαρα-κτηρισμὸν τοῦ Σπ. Λάμπρου (3), τὸ πρόβλημα τῆς μεσαιωνικῆς τοπογραφίας τῆς νήσου Κεφαλληνίας ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Πρακτικοῦ, ἢ μετὰ προσοχῆς μελέτη τῶν δύο κειμένων

1) Πλεῖστα περὶ τούτων βλ. ἐν Θ. Σ. Τζαννετάου, τὸ Πρακτικὸν κλπ., ὡς ἀνωτ., σ. 183.

2) Acta et Diplomata, τόμ. Ε', σ. 16—67.

3) Ν. Ἑλληνομνημ., τόμ. ΙΑ', σ. 488.

έδειξεν ότι εις την 'Επιτομήν κατατάσσονται τὰ κτήματα του Πρακτικού καθ' ώρισμένον σύστημα, προκειμένου δέ μάλιστα περί της κυρίως Πάλης κατά μικράς συνήθως περιφερείας και τούς υπάρχοντας τότε συνοικισμούς. Λίαν επίμοχθος υπήρξεν ή κατάταξις αυτή δια τόν συντάκτην της 'Επιτομής. "Οχι χωρίς μόχθον έγένετο ύφ' ήμών ή συγκριτική ώς πρός τό σημείον τούτο έρευνα τών δύο κειμένων, του Πρακτικού και της 'Επιτομής. 'Η έρευνα έβεβαίωσεν ότι κατ' άρχήν υπετίθειτο, έδειξεν δηλαδή ότι υπάρχει άντιστοιχία μεταξύ αυτών, καλύπτουσα σχεδόν τό σύνολον τών εις τό Πρακτικόν αναγραφομένων κτημάτων. 'Αλλά δια της έρεύνης έπετεύχθη και άλλο πολύ σπουδαιότερον. Δι' αυτής ή άντιστοιχία Πρακτικού και 'Επιτομής, βαινουσα εις πολλά, μικρότατα έννοιτε, τμήματα, άνιχνεύθη και καθωρίσθη επακριβώς, κατά τὰ σωζόμενα μέρη. 'Υπό τὰς συνθήκας ταύτας τό πρόβλημα της μεσαιωνικής τοπογραφίας της νήσου Κεφαλληνίας επί τη βάσει του Πρακτικού λύεται εις την πράξιν κατά τό μεγαλύτερον μέρος και εις τρόπον Ικανοποιητικόν.

'Επί τη βάσει τών πορισμάτων τούτων έχει ήδη παρασκευασθί έκδοσις του Πρακτικού όμοιού μετά της 'Επιτομής (1), έλπίζεται δέ ότι ή έκδοσις αυτή προσεχώς θα δημοσιευθί.

'Η έκδοσις αυτή έχει βεβαίως παρασκευασθί κατά τούς συνήθεις κανόνας τών έπιστημονικών εκδόσεων και ειδικότερον κατά τὰς ύποδείξεις του συνεδρίου Βυζαντινών Σπουδών του Παλέριμου, αλλά κατ' άνάγκην θα είναι Ιδιότυπος.

'Η έκδοσις θα περιλάβη γενικήν εισαγωγήν, πρός δέ δύο Ιδιαίτερα εισαγωγικά σημειώματα, τό μέν εις τό Πρακτικόν, τό δέ εις την 'Επιτομήν, κριτικά ύπομνήματα και πίνακας. 'Ερμηνευτικόν ύπόμνημα, ώς εκ της φύσεως της έκδόσεως και της άννάγκης να μη διογκωθί αυτή ύπερ τό δέον, καταντᾶ πρακτικώς σχεδόν αδύνατον, έφ' όσον πρόκειται να γίνη άρτιον (2), διό και δέν θα ύπάρξη εις την έκδοσιν.

'Εκτενης χώρος πρέπει να παραχωρηθί και παραχωρείται εις την εισαγωγήν και τὰ δύο σημειώματα. 'Ενταύθα σπουδάζονται κατά τρόπον διεξοδικόν και πολύπλευρον αί πηγαί, καθορίζεται δέ και αξιολογείται προσηκόντως κατά τὰ κυριώτερα σημεία αυτών πολυειδής εκ των δύο κειμένων εισφορά. Ταύτα πάντα όχι καθ' άπλήν έπανάληψιν αλλά κατά συμπλήρωσιν τών εκ παλαιότερων μελετημάτων γνωστών. Ούτως, άρκετός λόγος γίνεται περί του δευτέρου τών κειμένων τούτων, όπερ είναι ήττονος μέν σπουδαιότητος, άλλ', ώς και εκ τών άνωτέρω προκύπτει, έχει έλάχιστα μέχρι σήμερα μελετηθί (3). 'Ενταύθα διερευνώνται και άλλα, ούχ ήττον δέ αί Ικανότητες του συντάκτου της 'Επιτομής πρός εύδωσιν του αναληφθέντος έργου, ήτοι ή καθόλου παιδεία αυτού, ή γνώσις προσώπων και πραγμάτων, ή έλληνομάθεια, ό παλαιογραφικός καταρτισμός, ή κριτική διάθεσις, ή άκριβολογία αυτού. Περαιτέρω αξιολογείται ή άπόδοσις αυτού, ένταύθα δ' έπισημαίνονται τὰ όχι σπάνια άβλεπήματα, αί παρανοήσεις, αί άνευ ειδικού λόγου κυμάνσεις περί την χρήσιν λέξεων ή τύπων, αί έσφαλμένα έρμηνείαι όρων του Πρακτικού, κλπ., διαπιστούται όμως γενικώς ή καλή, ώς Κεφαλλήνος, ένημε-

1) 'Εκδοσις μόνον του Πρακτικού είχαν υποβληθί τῷ 1939 εις την Φιλοσοφικήν Σχολήν του Πανεπιστημίου 'Αθηνών ως έναίσιμος επί διδακτορία διατριβή ήμών, έγκριθεΐσα ύπ' αυτής μετά του βαθμού άριστα παμψηφεί, εισηγουμένου του καθηγητου Δ. 'Α. Ζακυθνου. 'Η έργασια αυτή ούδέποτε έδημοσιεύθη.

2) 'Υπερχίλια είναι μόνον τὰ κύρια ονόματα, προσώπων και τόπων, τὰ φερόμενα εις τὰ κείμενα ταύτα. 'Αφίνομεν κατά μέρος τούς όρους, τὰς εκφράσεις, τούς τύπους λέξεων, οι όποιοί έχουν άνάγκην και αυτοί έρμηνείας.

3) 'Απλή μνεία της 'Επιτομής φέρεται παρά Α. Buchon, εκτός δέ της ήμετέρας περιγραφής αυτής (βλ. Θ. Σ. Τζαννετάου, Τό Πρακτικόν της λατινικής έπισκοπής Κεφαλληνίας του 1264, ένθ' άνωτ., σ. 180 κ.έξ.), δέν γνωρίζομεν άλλην μελέτην του έγγράφου τούτου.

ρότης και εύσυνειδησία αὐτοῦ. Τὰ κατὰ τὴν διάρθρωσιν τῶν ἄνω κειμένων ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰ πορίσματα τῆς συγκριτικῆς μελέτης αὐτῶν.

Ἐπειδιώχθη ἐξ ἄλλου νὰ παρασχεθῆ ἐπιμελῶς ὅσον τὸ δυνατόν ἡ ἀντιστοιχία τῶν μερῶν. Οὕτως, εἰς τὴν ζῶν ἑκατέρου τῶν κειμένων τούτων καὶ ἐν ἀρχῇ ἐκάστου μέρους παρατίθεται παραπομπὴ εἰς τὸ ἀντίστοιχον μέρος τοῦ ἄλλου κειμένου, ἐν ἀρχῇ δὲ τῶν κυριωτέρων μερῶν παρατίθενται καὶ ὑπότιτλοι. Δύο πίνακες, περιέχοντες πάσας τὰς παραπομπὰς ταύτας, ὁ πρῶτος τοῦ Πρακτικοῦ καὶ ὁ δεύτερος τῆς Ἐπιτομῆς, παρατίθενται ἐν τέλει τῆς ἐκδόσεως. Οὕτως, ἐπ' εὐκαιρίᾳ καὶ ἐν τῷ συνόλῳ δύνανται νὰ ἔχη ὁ μελετητὴς τὴν ἀντιστοιχίαν τῶν μερῶν τῶν δύο κειμένων. Ἀνάγκη τῆς ἀντιστοιχίας ἐπειδιώχθη νὰ θεραπευθῆ καὶ διὰ τῶν εὐρετηρίων λέξεων καὶ κυρίων ὀνομάτων (προσώπων ἢ τόπων). Ταῦτα συνετάχθησαν δύο κεχωρισμένα, τὸ μὲν πρῶτον τοῦ Πρακτικοῦ, τὸ δὲ δεύτερον τῆς Ἐπιτομῆς, ἑκάτερον δὲ εὐθὺς μετὰ τὸ λῆμμα περιέχει ἐν παρενθέσει τὸ ἀντιστοιχοῦν λῆμμα τοῦ ἄλλου κειμένου.

Ἀντιστοιχία Πρακτικοῦ καὶ Ἐπιτομῆς ἐσημειώθη εἰς τὰ εὐρετήρια, ἐκτὸς τῶν συνήθων περιπτώσεων, καὶ δσάκις πρόκειται περὶ ὄρου τοῦ Πρακτικοῦ, ἀποδιδόμενου διὰ πολλῶν, ἔλλειψι εἰδικοῦ ὄρου ἐν τῇ Ἐπιτομῇ π.χ. *ἰδιοπεριόριστον*, ἐν Π 545 κ. ἄλλαχ. «*καθὼς ἐστὶν ἰδιοπεριόριστον*», ἐν Ε 16^ν, 9/10 «*καθὼς εἶναι ἰδιολόγον του χωρισμένου*», Ὁμοίως καὶ δσάκις πρόκειται περὶ ἐκφράσεως π.χ. ἐν Π 1043 «*εὐφ' ἡμεισίας*», ἐν Ε 30^ρ, 19 «*ὡς τὴν μέση*», ἐπιβεβαιουμένης οὕτω τῆς ἡμετέρας ἀναγνώσεως, παρὰ τὴν ἀνάγνωσιν «*Εὐφημίας*» τῶν ΜΜ, τὴν μὴ παρέχουσαν νόημα, καθ' ὅσον κύριον ὄνομα Εὐφημία δὲν ὑπάρχει.

Τὰ εὐρετήρια ταῦτα κατεβλήθη πᾶσα δυνατὴ φροντίς νὰ εἶναι ὄχι μόνον ἐξαντλητικὰ ἀλλὰ καὶ κατατοπιστικὰ, ὅσον ἐνδέχεται, τοῦ ἀναγνώστου. Ὑφ' ἑκάστον λῆμμα δὲν ἐτέθησαν ἀπλῶς πᾶσαι αἱ σχετικαὶ παραπομπαί, ἀλλ' ἀνεγράφησαν ἐπίσης πάντα τὰ ἐπὶ μέρους μετὰ τῶν ἀντιστοιχῶν παραπομπῶν, π.χ. Ἐπὶ 2, κλπ.,—*βεστιάρχου* Π 281,—*προέδρου* Π 457/458.

Ἐφθονα ἐπίσης εἶναι τὰ παραπεμπτικὰ λήμματα, καλύπτοντα οἰανδήποτε περίπτωσιν ἀναζητήσεως καὶ ἀπορίας π.χ. παραπεμπτικὰ εἰς γενικὸν λῆμμα Ἐπὶ 414 τὰ λήμματα Ἐπὶ 945, Ἐπὶ 495, Ἐπὶ 946, 960, Ἐπὶ 1041, 1042.

Ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας διωγκώθησαν μεγάλως τὰ εὐρετήρια ταῦτα, ἀλλ' ἠυξήθη ἀντιστοιχῶς ἡ χρησιμότης τῆς ἐκδόσεως, τὸ τελευταῖον δὲ τοῦτο εἶναι τὸ προέχον, προκειμένου μάλιστα περὶ ἐκδόσεως πρακτικοῦ, ὡς ἡ παρούσα.

Εἰς τὰ κριτικὰ ὑπομνήματα ἐκ τῶν δύο μεθόδων, τῆς θετικῆς καὶ τῆς ἀρνητικῆς, ἐδόθη προτίμησις, χάριν οἰκονομίας χώρου, κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν ἀρνητικὴν, ἀνεγράφησαν δὲ εἰς αὐτὰ σχεδὸν πάντοτε μόνον διάφοροι γραφαί, ὄχι δὲ καὶ τὸ ἀντίστοιχον λῆμμα. Περιελήφθησαν εἰς αὐτὰ ἐξ ἄλλου τὰ παρασελίδια σημειώματα, κατὰ κανόνα κυρίων ὀνομάτων, ἐν γρῆσει τοπωνυμικῇ ἀπαντῶντων εἰς τὸ κείμενον. Τὰ σημειώματα ταῦτα εἶναι λίαν πολυάριθμα εἰς τὴν Ἐπιτομὴν.

Δοθέντος ὅτι δὲν ὑπάρχει πλέον τὸ πρωτότυπον καὶ πρὸς διευκόλυνσιν τοῦ κριτικοῦ μελετητοῦ τῆς ἐκδόσεως δημοσιεύονται ἐν τέλει πᾶσαι αἱ σφζόμεναι φωτογραφαίαι τμημάτων τοῦ Πρακτικοῦ, κατὰ σύστημα τὸ ὁποῖον τοσοῦτον συχνάκις βλέπομεν ἀκολουθούμενον εἰς ἐκδόσεις κριτικὰς κειμένων μάλιστα ἐξ ἐπιγραφῶν καὶ παπύρων.

1) Τοῦτο δεῖκνύεται κατὰ τρόπον ἀναλυτικὸν καὶ συγκεκριμένον εἰς ἰδιαίτερον μελέτημα ἡμῶν, ὅπερ θὰ δημοσιευθῆ προσεχῶς.